

ÇUKUROVA'DA DÜZENLENEN BİLMECE, MUAMMA ve LUGAZLAR

Prof.Dr.Osman Fikri SERTKAYA*

Sizlere Çukurova'da düzenlenen bilmece, muamma ve lugazlar başlığıyla sunacağım metinler büyükbabam tarafından tertiplenmiştir

Büyükbabam Osman Fikri Efendi 23 Mart 1892'de Adana'nın Sarıyakup Mahallesi'nde doğdu. Hâlen Adana Ulu Camii yakınındaki İnkılâp Okulu olarak bilinen Osmanlı Sanayii Mektebi'nden mezun olduktan sonra Ocak 1910'da Ceyhan kazasının Büyük Mankit karyesinde oradan da 1911'de Ceyhan kazasının Mercimek karyesinde ilkökul muallimliği yaptı. Çukurova Çiftliği olarak bilinen Çukurova Harasında da çalışan Muallim Osman Fikri Sertkaya'nın lakabı "gözlüklü" olup halk arasında "Gözlüklü Osman Fikri Efendi" namıyla tanınmıştır.

İstiklâl Madalyası hamili olan Muallim Osman Fikri Efendi'nin üçü erkek ve üçü de kız olmak üzere altı çocuğu oldu. 1936 yılında yüksek tansiyona dayalı beyin kanamasından vefat eden Muallim Osman Fikri Sertkaya Tas Köprüyü geçtikten sonra yer alan eski mezarlığa gömüldü. Eski mezarlık daha sonra buradan nakledildi. Yerinin yarısı Adana'nın ilk sanayi çarşısı diğer yarısı ise Bossa Fabrikası olmuştur.

Muallim Osman Fikri Efendi Arapça ve Farsça okumuş, Osmanlı edebiyatına asina bir kisi idi. Büyük bir kütüphanesi olduğunu amcam Mustafa Hikmet'ten duydum 6000'den fazla Çukurova atasözü derlediğini söyledi. Ancak bu derlemelerin sadece "Elif harfi ile başlayan kısmı bana erisebilmiştir.

Edebiyatta kuvvetli bir meyli olan Büyükbabam Muallim Osman Fikri, yakın arkadaşı Ahmed Hamdi ile ayrı ayrı özel edebiyat mecmuaları hazırlamışlar ve on bes günde bir el yazması olarak hazırladıkları 16 sahifelik mecmua formlarını birbirine göndererek edebi bir olayı paylaşmışlardır.

Büyükbabam Muallim Osman Fikri Efendi'nin çıkardığı el yazması mecmuanın adı SEZERAT yani "Altın kirintileri" adını taşımaktadır. Yarı antoloji mahiyetinde olan SEZERAT 1330-1331 (1914-1915) yıllarında, on bes günde bir 16 sahifelik bir forma halinde, gayet güzel bir rik'a ile Çukurova'da Çukurova Çiftliği'nde yazılmıştır. İlk sayısı 25 Kanunu evvel 1330 (1914), son sayısı.../1331(1915) tarihini taşımaktadır. Sezerat 19 sayı olup 304 sahifedir. Edebi yazılar 16. Sayıda son bulmakta, diğer üç sayıda ise şahsi notlar bulunmaktadır. 16. Sayının tarihi 25 Mart 1331(1915) Sah'dir

Sezerat'ın boyu 20 cm, eni 15 cm'dir. Kenarlarında 1,5 cm boşluk bırakılarak, 1 mm aralı iki çizgi ile çerçevelenmiştir. Metin genellikle çift sütun olarak yazılmıştır. Bu el yazması amcamdan bana tevâris etmiş

SEZERAT'ın başlığı şöyledir.

Alt ve üst muharriri Vefakâr Osman Fikri <-Ûr> cra Nüshası Meveddet-nâme mukabilidir İlânat	Fi 25 kanun-i evvel 330 yevm Persembe SEZERAT "1330"	Mahall-i idare tab'i Çukurova Çiftliğinde bitaraf kabine: El Matbaası Abone seraiti Meveddet-i Hakikiye Pesin Meveddetnâme sonra Serezat
Numero (1)	Onbes günde bir defa yazılır arkadaş mektubu	Cild(1)

Ahmed Hamdi Beyin hazirladigi mecmua ise MEVEDDET-NAME-I HAKİKIYE veya MEVEDDET-NAME adini tasimaktadır. Ben bu mecmuayi göremedim.

Büyükbabam topladigi Çukurova atasözlerinden "Elif harfi ile baslayan 663 tanesini Sezerat'a almıştır. Bu 663 atasözü ve deyimini 30 yıl önce Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi'nde "Çukurova'da derlenmiş mahalli atasözleri ve deyimler" başligi ile yayımlamıştım.1 Şimdi ise Serezat'da " Bilmeceler" başligıyla yer alan 13 muammayı işlemek istiyorum.

Buradaki muammalar Arap harfleri ve "Ebced" hesabi ile halledilmesi gereken muammalardır. Muamma hakkındaki tek kaynak eser ise merhum hocam Ali Nihad Tarla'nın "Divan Edebiyatında Muamma" adlı küçük risalesidir2.

ÇUKUROVA BILMECELERİ (MUAMMALARI)

Metinlere geçmeden önce konu ile ilgili küçük açıklamalar ve bir iki örnek vermek isterim.

Burada bilmece başligi altında verilen metinlerden bazisi bilmece, bazisi muamma, bazisi ise lugaz formuna girmektedir. Esasında lugaz da bir muamma cinsi olup muamma insanlar için, lugaz ise nesnelere için sorulan muamma tipleridir.

Keza divan edebiyatında muammalar genellikle aruz vezniyle yazılan beyit halinde, halk edebiyatında ise genellikle o(l)nedür kim... şeklinde baslayan ve hece vezniyle yazılan dörtlüklere sorulmuştur.

Divan edebiyatındaki muamma tipine örnek:

Dedemin beline sokduk bir düdük

Ana bir velinün adidur didük

Dede kelimesinin Arapçasi cedd Cim ve Dal harfleriyle yazılmaktadır. Bel, miyan yani orta olup Cim ve Dal harflerinin arasındadır. Düdük kelimesinin Farsçasi ney olup Nün ve ye harfleri ile yazılmaktadır. Nün ve Ye harflerini Cim ve Dal harflerinin arasına koyup okudugumuzda Cüneyd kelimesini buluruz ki bu da Cüneyd-i Bagdâdi'nin kısıltılmış seklidir.

İkinci örnek:

Kes müderris ayagin hem muidin basım

Ko ayagi bas yerine ta bilesin adimi

Müderris kelimesinin ayagi Sin harfidir. Muid kelimesinin basi ise Mim harfidir. Muid kelimesinin basi olan Mim harfini attigimizda geriye Aym-Ye-Dal harfleri kalir. Atılan bas yerine Müderris kelimesinin ayagi olan Sin kelimesini koyarsak Sin-Ayin-Ye-Dal harfleri ile yazılan Said ' kelimesini buluruz. Bu muammada bilinmesi istenen isimdir.

Şimdi Çukurova'da düzenlenen bilmece,muamma ve lugazlara geçelim.

1.,3.,5., Ebced ile hesaplanan muamma, 2.,4.,6., metinler düz muamma, 7.,8.,9. Ve 13. Metinler lugaz, 10.,11. Ve 12. Metinler ise bilmece tarzındadır.

Bilmeceler3

1. Sekiz cennet üstüne bir göz komuslar ani bir dilberün ismi demisler

Cevap: Sekizin Arapçasi "semân" Gözün Arapçasi ise " 'ayn" dir. 'ayn semân'in üstüne konuldukça olur 'osmân. Meselâ AYN+SEMÂN= 'OSMAN

1. Bir numerolu muamma da karpuzdur. İster isen hesâb et de bak.

2. İki ha ha iki cim cim iki lam İki mimde bir isim olur tamâm

Cevap: İki ha ebced hesabiyla bir "y", iki cim ise bir "vav", iki lam'da otuzardan altmış eder ki o da "sin" iki mim'de" f" eder. Yûsuf olur. Meselâ y+u+s+f+= yûsuf gibi

3. domuzun kilini kazi karnından ser'an helâl olur yenmez dadından.

Cevap: Domuzun karni "Mü" olur ki o da Farisice kil manasmdadır. Kili kaldırırsan (düz) kalir.

4. Bir isimle cıkarasin elli üç

hem bir mahlası olsun ana toksan üç

Cevap: Ebced hesabıyla "53" Ahmed,"93" Fevzi, Ahmed Fevzi çıkar. Bizim müdür beyin ismiyle mahlası da budur.

Bilmeceler4

5. Yol üstüne bir su çıkmış ayagında deniz olmuş Beyim işbu bilmecedem çıkan ad isminiz olmuş

Cevap: Yolun Farisice ismi malum ya "râh" rah'm üzerine suyu yani "âb"i çıkarırsanız olur ibrâh. Arapça denizin ismi de "Yem" dir. Denizi de ayak ucuna getirirseniz "İbrahim" olur.

6. Bir köpekten kil kopardım yüz tokuz 'Um ü adabi okudum cüz be cüz

Cevap: Ebced hesabıyla (Kemâl) eder. (Kemal Vahd) olur.

'91" (vahd) ise "18" ki cem'an "109"

7. Öyle bir memleket ismi bulunuz ki bas tarafından birinci harfini kaldırıp yerine bir elif koyduğunuzda bütün matbaaların ihtiyacını def eder bir şey çıkarabilirsiniz. Saniyen bas tarafından birinci harfle en son tarafında bulunan harf yerlerini degistirdikçe yine o bulmuş olduğun memleketin ismi okunsun.

Cevap:"Sis" livâsidir. "Is" olur. Tebeddül hurufatıyla yine Sis çıkar.

8. Bes harfli bir kaza ismi bulunuz. (Memâlik-i 'osmaniyeden olduğu tabii). Bulunan kaza isminin üçüncü ve dördüncü harfleri sırası ile basa ve birinci ikinci harfler de sırası ile üçüncü dördüncü harflerden sonra gelirse yine birinci sınıf bir kaza olsun.

Cevap: "Ceyhan" kazası, "Hâcin"5 kazasıdır.

Is dört bilmeceyi hail ettiğinizde size mükâfat olmak üzere bir hindi ile bir de kaz gönderilecek fakat suret-i halli bir haftayı geçmemek şarttır.

Bilmeceler6

9. Öyle bir karye ismi bulacaksınız ki bes harfli üç noktali olacaktır, (işbu karye Ceyhan kazası dahilindedir). Bastan iki harfini kaldırdığında insanların gözünün görmediği bir mahluk namı olsun. Saniyen dördüncü harfini kaldırıp yerine bir elif koyduğumuzda kadınlara mahsus bir zînet ismi olsun. Salisen bulduğunuz bes harfli üç noktali karyenin namı gibi bir de (çay, dere) ismi çıkarabilirsiniz

Cevap:.

10. Alet-i tenviriyeden dört harfli bir isim. Bulki içinden bir harf kaldırdıkda güzel bir meyve ismi çıksın.

Cevap: (Fenâr—>nâr)

11. Agzi var götü yok Derisi var eti yok

Cevap: (Körük)

12. Dünyada iki şey var biri birinden kötü İkisinin üç agizi var bir götü

Cevap:.

13. Bir birine zit iki şey olacaksınız. Birisi tersine okundukta kürre-e arzin dörtte birini teskil eden bir şey olsun . Diğerinin siddetine mukabele edecek dünyada hiçbir şey bulunanlasın. Kisin en tatlı meyvelerinden biri olsun. Tersine okunan zit birisi dağları, daslan bir parçası da verebilsin.

Cevap: (sitâ - ates /... - ...)

Bunları bir hafta zarfında hail edecek olursanız mükâfatım Sezerat'in "3" numaralı nüshasındaki gibidir.

"matba-i dest"

9.-13. Muammaların cevabı Sezerat'in sonraki sayılarında her nedense yer almamıştır. Bu muammaların halli ben dahil okuyunların ilgisini beklemektedir.

Sonuç olarak büyükbabam Muallim Osman Fikri tarafından hazırlanan bu muammaların yüksek bir sanat değeri tasidigini söylemem doğru olmaz. Bu muammalar Osmanlı edebiyatına asına her kişi tarafından yazılabilecek seviyede, hattâ bazıları da sadece iki arkadaş tarafından halledilebilecek muammalardır. Ancak bu muammalar üzerinde niçin durduğumu burada belirtmek istiyorum

Sayet bir gün Çukurova'daki edebi olayların tarihi yazılırsa iki arkadaşın karşılıklı yan antoloji mahiyetinde el yazması mecmualar düzenledikleri ve bu mecmualardan birisine de Çukurova'da

derlenen 663 atasözü ve deyim ile 13 muammanin yer aldığı bilinmesini arzu etmenidir.
Beni sabırla dinlediğiniz için teşekkür ederim.

* I.Ü. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. İstanbul

1 Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XVI, İstanbul, 1968,s. 101-131

2 Dr.Ali Nihad Tarlan, Divan Edebiyatında Muamma, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No:24,
İstanbul, 1936, 32 s.

3 Sezerat, sayı 2, s. 32,

4 Sezerat, sayı 2, s. 47-48

5 Saimbeyli

6 Sezerat, Sayı ,s.80.

شماره و طبع موقوت زاده عبدالمطلب در تهران قاجار : اول مطبعه آخوند زاده موقوت حقیقیه مشهد موقوت موقوت و سهندان	به طبع - در سال <h1 style="text-align: center;">شکایات</h1> ۱۳۲۰ [برخاسته]	آینه داوستانگری و ناله : محمد کریم نویسنده نام مستعار احمد نایب محمد مجاز
--	---	--

(۱) جلد اول ساعت آفتاب ، وقت کعبه ، لیلای خیم برونک بجبهه نه دردی برونک قزاقچه زمانه معاصر و روی برونک سارایه بزم بزم نوآورد شمیری چه بازیگر است که گشت سوزیده	نوع (۲) (آلوده گشته کوبنده بر دهنه بازیگر آواز استخوانی) حریفان که قاراش - آرزوی عریان - - مقهور -
حکیم حمیری نه بازیگر - با زبان مفاخره گویند هم ساقان بنده ظلم گویند سیه بونویا سالم آرزوی که کوریده بر رویا برآمده گشتی با کعبه بیداد مردم معاصر که گیم رکنه نه بازیگر را در لایه ریشویه بویه کل با چند بازیگر در وقت بولسوه می مافی اکلانز کور لوی با واسعه با واسعه مکره ده ده روز لوی نه دره کعبه آکلانز طاسه رسیده سکر بوقچه او ده کعبه بو ارسیده می خدا سکر بوقچه وار ایلی او را معاصم بر آینه دار ایلی بونوی شمیری شاعر کعبه باشنده و جدول سالگر سفر ایرو استودی	و در کعبه دره قاراشی چه آیدم سه درج آید او تو معاصم کهم را آیدم کور و لایه نه دره سوزیده اجتماعه بوقچه کعبه درینم قرادینیک بازی درین یاد شست او درک بایده سوزیده قاراشست طاعت بوقچه کعبه ای رسیده او اما گاهوی بوقچه کعبه آفندی بردها قاراشت کعبه او تو معاصم بوقچه (۱) آفتاب بازیگر بوقچه بقره کعبه خرم سوزیده با بوقچه کعبه سیه کعبه بوقچه قاراشت کعبه سیم نه کعبه سیه دروغ شیمی معاصم کعبه کعبه سیم قاراشت کعبه سیم کعبه سوزیده بر کعبه

بیلده جملہ اشعری

- ۵ - بولک فارسی کی معلوم یا ... از حدک اور زیاده ہوئی یعنی - آبی - بی صفیہ سکر - نور
ایزادہ - عربیہ و ترک کی وہ - ہم - وہ - دگری وہ آیان اوہ کثیر بر سکر - ابراہیم - تیمور -
- ۶ - ایضاً بیلہ (کمال) - ۹۵ - (احسن) ایسہ - ۱۸ - کہ جمعا - ۱۸ - ایسہ [کمال و حد] - نور -
- ۷ - سینی - لواجہ - ایسہ اولور ، تبدل حرف فائدہ یہ سینی ہیفا -
- ۸ - صحابہ - قضا - حاجیدہ - قضا -

بیلہ جملہ لری

- ۹ - اوچ برتر کی بول مقصد کہ سبہ حرفی اور نقطہ ل اور مقصدہ - [بہتر ترجمہ قضی و مقصدہ] -
یا شدہ ایک حرفی قابلہ دیکھو انسانک کوردنہ کوردہ و دیگر برکتوں نامی اوسوہ - قضا
در دنی حرفی قابلہ برینہ برانفہ تویدہ بنگارہ خاندانہ کثرتوں برینہ کی اوسوہ - قضا
بولد بنگارہ سبہ حرفی اور نقطہ ل قرینہ تک نامی کی بڑہ (اجای ، درہ) کی صفیہ ایسہ -
- ۱۰ - آلتہ سویرہ وہ درتہ حرفی برہم بولکہ ایسہ بر حرف قابلہ درتہ کورد بر سوہ ایسہ مقصدہ -
- ۱۱ - آخری دار کونو توہ
دریں دار آن کونو -
- ۱۲ - دنیاہہ ایک شی دار بری برینہ کونو
ایکسٹک اور آخری دار کونو -
- ۱۳ - برینہ خدای کی شہ بول مقصدہ - برینہ تر سہ او فونڈہ کردہ ارضک درتہ بری شایہ ایسہ
بریں اوسوہ - دیگر بنگارہ شدتہ مفاہر ایسہ جہہ دنیاہہ صحیح بریں بولونا ماسہ ، قیستہ اش طیبی
میرہ لوندہ بری اوسوہ - تر سہ او فونڈہ خدک بریں داغدی ، داشتہ بری ایسہ وہ درہ
ایسہ -
- بولدی بر حقیقتہ کہ شدہ ہی ایسہ جہہ اولور کہ سہ فاعل شدہ آلتہ - ۲ - نور و کونو شدہ ایسہ -

<p>مجله ادبی و علمی مؤسسه فرهنگستان تألیف: آقا مصطفی آبوز سرائی مؤسسه حقیقیه پنجاه و دومین شماره</p>	<p>ماه اول - ۱۳۳۰ - بهمن شکرت ۱۳۳۰</p>	<p>آفتاب و تابستان دفاع: محمد علی شوی مورد نام مقاله اهدایات مطبوعه بنام آقا</p>
<p>شماره (۱) [ادب و کلام بر رویه پاییز آذر ماه ۱۳۳۰] جلد (۱)</p>		
<p>محققانه و بیطرفانه فایده و بهره رده در علم است. در وقت مساعده است انتقاد و محرم. فقط بهیسه زمانه ای با سید برتر مستوفی به رابطه اخوه مطالعه این رساله یک نظر ده - خواننده هرامدی مطبوعه - انتشار استخوانی آذربایجان مکتوبه محرمه همان بر جوان اولی اعضا این رساله در بر قلم سوز سر لوله ای شده محرر محمد علی فی الحقیقه دو سوز بر سینه ای شده که ساری زیاده سینه اشغال کرده دو سوز سینه او خواب و برشته - بیسیم اولی درها زیاده توسیع و تقویت این درسی این بر مدت مستوفی ایدریم ، فقط در وقت عدم مساعده ای غیر معلوم بولونین جسته است بو مطالعه ای زیاده یا در وقت مسخ ایتمه و از یک ایتمه خواب ده - درها در غیر این ایتمه نصبه ای درک - نامزد سوچه نیلیمه و اولی درها مکتوبه فایده در بر برک تیرشده ، پوشه به درها زیاده فی الحقیقه (فی الحقیقه) آن حقیقه ، که رساله حقیقه ،</p>	<p>رابطه اخوه و تقویت بر رویه مستوفی آن رساله اخوه وقت ای درک درت مکتوبه بر پایه این جواب و بر سینه ای صورت در هر دو شیرینی ، ... صورت حقیقه آنرا با افزای این برتر در هر مکتوبه تقریف و تقویت در حد جامع ، اولی در در وقت سوز ، دو سوز که نه قلمه بر شا طهر است نکته ای مطالعه سینه در شا و اولی درم . از دید محمد علی حقیقت حال آن بر زمانه خود دوست او در ده . دوست خود فقط سوز که می شد ، همین بر گشته نه ده ، ... سه قلمه اولی در هر سوالی سزای اولی در هر ایتمه و سازه که در هر ایتمه است در ده اولی در زودت : رابطه اخوه و تقویت مطبوعه و نشره این مشوع اولی در ، در وقت شرف کافه در اشیا فی سینه در سینه ایدریم . هر قلمه که او در وقت محرم قائم ، هیچ ایتمه بر اتمه که در وقت او در هر ایتمه در هر ایتمه</p>	

ایچده حسابده - ۵۴ - ۵۳ - ۵۲ - ۵۱ - ۵۰ - ۴۹ - ۴۸ - ۴۷
 اچده خوری حصار - پنج مدر کتک آکسید
 محلیه بودر
 برنور و لو مصفاوه قاهره در - ایسترایدک
 حساب آیت ده باق

بیله جده لور

بول اوسته بره مو سفیده باغنده دگر اوشه
 بکلم شوی جلدده رده صفایه آد اکمل اولسه

بر لو کدی قبل قویله دم جوز حقوز
 علم دارانه اوقوزم جزه بجزه

ادیه بر مملکت آبی بولار که باسه فرقه
 برقی حرفی خالده بره بره بر افق قویله
 بوقونه مطهر لیک احتیاجی دفع ایله برقی
 صفا یا سوبه - قانیا باسه فرقه برقی حرفی
 ایت حرفی فرقه و بولونامه حرف بر لری
 رکنه بر لکنده نه اولوشده اولدیفق
 مملکت آبی اوقونسوبه

سیده حرفی بر قضا آبی بولار [مملکت آبی]
 اولدیفق طین [بولونامه قضا آبی] حرفی
 و دردی حرفی حرفی حرفه سیده باسه و برقی و آبی
 حرفه حرفه حرفه سیده آبی و دردی حرفه
 موکده بکیرسه نه برقی حرف بر قضا اولسود

شوروت بیلده بره ایله نگارده سرو مطافان ارض
 اوزره بر قضا ابر برده قاز قور بر جک فقط
 صورت های بر قضا بر لجه سرتله

اعلانات

کلیتک معصه نواقح المال ابرک اوزره بر لایق و باغور
 سیریلدی آرا نیلور - طالب ایله کز سرائفی عرصه بیوم
 برقی : قطعات حرفه کتک بر خریطاری
 ایاخی : حروفات طابولری
 اوشقی : مطاب آیت الیر عانه قلمیات
 در قس : دره عدد برقی سیر عانه قرآت کتاب
 مکتور ایساره دره عدد قرآت کتابت جله و بر لیک
 فقط و تر لریک معارف ادره سنده محانا ارسال اولونی
 لارند
 بولار ایچده رسالت ایله حکم ، حتی کجورده

ایله باسدیاده بر عهد مملکت معاشک بره دره بر لری
 دالر حجاب قائمه القنده و لایه یار لندی - اولوب
 اولدیفق حاله کجورده
 آریق در حجاب ده بیلد بوم واسلام

چوقور اوزره : مطهر دست